

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной февралийн 26

№ 4 (4068)

1965 онһоо гарана

НҮҮЛЭЙ НОНИН

Сагаан харын сагаан эдээнэй найр

Февралийн 9-дэ Захаамин хотодо «Сагаан харын сагаан эдээнэй найр» үнгэрбэ.

Манай нютагай эхэнэр-нүүдэй гараар хэгдээн сагаан эдээнэй зүйлнүүд элбэгээр дурадхагдаа. Хүдөө ажахын ба Захаамин, Далахай, Утаата, Санага, Борто, Үлэнтэ, Хуртага, Хужир нютагуудһаа ержэ, сагаан эдэе, бууза, мяханай зүйлнүүдые асаржа худалдаа. Найрта ерэнэн хүнүүд аарса, зөөхэйдэ хүртөө. Сагаан харын урда найр хэжэ, хүнүүд хүшөөһэн үрмэ, һү,

сүсэгэй, тоһо, аарса, ээзгэй, хурууд, боово, бууза, мяханай фарш, хилээмэ, халаяр бэлдэжэ, асаржа худалдаба. Сагаан эдээн амтатайшье, бөөдэ тухатай. Тиимэхээ

Сагаалгандаа бэлдэжэ, найрта байһан сагаан эдэе олон хүнүүд худалдажа абаа.

Иимэ найр жэлдэ хоёр дахин үнгэргэхэ гэжэ шийдэбэ: үбэл, зун.

Сагаалган-2021

Февралийн 12-до шэнэ «Сагаан түмэр үхэр» жэл гараба. Энэ хайндэртэ зорюулжа Захаамин хотын түб талмай дээрэ найр наадан үнгэрбэ.

Сагаан харын баярай үедэ манай ажаһуугһад наһатай болоһон гэртэхи-нээ, түрэлхидөө золгохоёо шамладаг заншалтай. Тиибэшье найр нааданда олон хүн байгаа. Понирхолтой харалгада: арадай дуу хатарнууд, үрээл юрөөлнүүд эдэлжэ, хүн бүхэнэй сэдхэлдэ шэнэ баяр, аза жаргал

асараа. Энэ үдэр хайндэрэй программаар: «Буузаедка», «Замбаа-баттл», «Боовын баяр», «Щедрый белый месяц». Болон бөөе хорилгын элдэб мүрысөөнүүд: «Шагай наадан» (Няһалалга, Шүүрэлгэ, Мори урилдаан), «Тэбэг» (Зоска), аргам-

жа таталга, Мас-рестлинг болобо. Шамбай хүбүүд хабаадаа. Ёохор хатаржа, дуунуудаа дуулалдажа, хайндэр үнгэрбэ.

Сагаан нараар!

Сагаалганаар!

Дэнцэма ДОНОВА,
манай корр.

Сагаан эдээнэй бэлдэлгэ

Захааминай буряадууд ёһо заншалаа үни холоһоо бэе бээдээ дамжуулжа, хэрэглэжэ, сахижа ябадаг байгаа. Сагаан эдэе бэлдэлгэ Захааминай аймагай Утаатын зоной дунда өөрын онсо удхатай. Эдэ эдээгээ бэлдэхэдээ айл бүхэн ондоогоор хэдэг. Энэ хайхан заншалнай Утаата зоной дунда сахигдана гү, ямар сагаан эдээн дэлгэрэнгь болон хайшан гэжэ тэдэнээ бэлдэдэг тухайнь һонирхоһон байнабди:

– Утаатын зоной дунда сагаан эдээн ямар удхатайб? Эгээл дэлгэрэнгь нютагайтнай эдээнүүд?

Елизавета Санжиевна Шойдорова, эхин классай багша: – Сагаан эдээн манай нютагта ехэ хэрэгтэй, амтатай эдээнэймнай нэгэн. Пүнһээ гараһан эдээн сагаан эдээн болоно. Аарса, тоһон, сүсэгэй, үрмэн г.м. олон даа.

Марина Николаевна Базарова, тоо бодолгын багша: – Сагаан эдээн гэшэмнай эгээл хүндын эдээн, эмтэй домтой юм. Тэрээнһээ тогооной архи гаргажа, уула обоодоо үргэнэбди. Тэрэ

һэмүүн, хорогүй байдаг. Үшөө һүнһөө хүрэнгэ, сохёотой тоһо гаргадаг. Сүсэгэйһөө сагаан тоһон гарана. Тэрэниие хайлуулжа шара тоһон болгонобди. Удаан саг соо хадагалагдаһан шара тоһон хүнэй бэе махабадта түрхихэдэ ехэл эмтэй байдаг. Тараһаань ээзгэй, аарса, хурууд гарана. Хурууд тоһотой хүгээр хэхэдэ амтатай, тоһорьёжо байдаг. Аарса гаргаһанай һүүлээр хайбынь уухада яһала хайн.

Эржена Раднаевна Тарбаева, ород хэлэ ба литературын багша: – Сагаан эдээн манай нютагта ехэл хэрэгтэй юумэн гээшэ. Бидэ хүгээ һаажа тоһо гарганабди, бозо хурянабди, ээзгэй, сыр, аарса болгонобди.

– Сагаан эдэе гаргаха заншалаа үри хүүгэдтээ дамжуулна гээшэ гүт?

Елизавета Санжиевна Шойдорова: – Бүхы шадаха шадалаа үхибүүдтэ хэлэжэ үгэхээ оролдожол ябадагби. Сагаан эдэе хэхэ гэшэмнай орёо, хүндэшье һаань, үринэрни хадуужа абахаяа оролдожол бай-

даг даа. Жэшээлхэдэ, минии аша хүбүүн намтайгаа аарса хуряалсадаг, үхэр малым һаалсадаг юм. Саашадаа энэ шадалаа наһан соогоо хэрэглэжэ байха бээ гэжэ найданаб.

Марина Николаевна Базарова: – Үхэр малаа баридаг хүнүүд хадаа, сагаан эдээгээ гаргаха яал оролдонобди. Үри хүүгэднай хүбүүн басаган гэлтэгүй үхэрөө һаажа, хүгээ машиндаад, сүсэгэй тарагаа, ээзгэй г.м. гаргажа шадаха шадалтай гээшэ. Би басагандаа хайшан гээд зүбөөр хэхыень хургажал байдагби.

Эржена Раднаевна Тарбаева: – Манай нютагта айл бүхэн үхэр малаа баряд лэ байна. Залуушье хүгшэншье бүлэнэр сагаан эдээгээ гаргаһаар. Залуушуулнай ехэнхинь аарса хуряаха, сыр хэхэ шадалтайнууд болонхой.

– Хайшан гэжэ энэ эдээнүүдээ бэлдэхэ тухай нэгэнэйн жэшээ дээрэ хэлэжэ үгыт.

Елизавета Санжиевна Шойдорова: – Би аарса бэлдэхэ тухай хөөрөжэ үгэхэм. Үхэрэй машиндаһан һү (обратка)

дулаан газар байлгажа, нэгэ үдэр ээдүүлнэбди. Ээдэһэн хүнэйнгээ үдхэниинь абажа, боошхо соогоо хэжэ, бэлдээд орхинобди. Илааһанай дайлахагүйн тула, юумээр хааха. Үдэртөө захынь арлигажа, бэлэжэ байнабди. Шэнэ машиндаһан хүгээ нэмэжэл байнабди. Тэрэ арга сагаалха гэжэ нэрэтэй. Июльһээ сентябрь болотор тэрэнээ байлгаад гашуун болгонобди. Сентябрьһаа бусалгажа эхилхэ. Тэрэнээ томо амһарта соо хээд, нула гал дээрэ худхажа байгаад, үдхэн болоторынь бусалганабди. Худхажа байһан модоо

үргэхэдэ шүүһэн гоожохоёо болиходонь аарса бэлэн болоо гэжэ мэдэхэ. Болоһон аарсаяа багахан мүнһэнүүд соо хээд, хүйтэн хайрсаг соо хадагалнабди.

Марина Николаевна Базарова: – Үрмэ хүшөөхэ тухай хөөрэхэм. Гурбан литр хү түхэрээн паалан табак соо хээд, нэгэ саг соо нулахан гал дээрэ табижа хөөрүүлээд, галай унтархада орхино. Үглөөгүүр хүнэй дээрэ үрмэн тогтошоод байха. Тэрэнээ эбдэнгүй абаад, дуратай һаа хоорондонь мойһо хэжэ нугалаад, хүргэхэ. Хюһаран үнээнэй хүнһээ зузаан

үрмэн гарадаг.

Эржена Раднаевна Тарбаева: – Сыр хэхэ тухай хэлэжэ үгэхэ гэнэб. Нэгэ килограмм ээзгэй абаад, табан зуун грамм хүн соо хэжэ, нямхай болоторынь бусалгаха. Пүүлээрнь тэрэнээ шүүдэг. Пөөргэнь хубарга соо хэжэ, зуун грамм тоһо, нэгэ заахан халбагаар даһна нэмэжэ гал дээрэ табиха. Бусалгажа байхадаа бага багаар сода нэмэнэбди. Тэрэнээ зааха хүргэд гээд, түхэрээн аяга соо хэжэ, хүйтэн газар орхино.

Гэрэлма БАДМАЖАПОВА,
Утаатын дунда нургуулийн
багша

Фёдор Цыденович Цыденжаповай түрэнхөөр 85 жэлэй ойдо

Фёдор Цыденович Цыденжапов 1936 ондо Захаамин аймагай Утаата нютагта малша айлай бүлэдэ түрэн. Бага балшар наһандаа арадай аман зохёолоор һонирхожо, үльгэр онтохо хөөрэхэ, шагнаха ехэ дуратай байһан.

Фёдор Цыденжапов Санагын дунда хургуулида хураһан. 8-10-дахи классуудта хураха үедөө хүлнүүдын ба үе мүсэдын үбдэжэ, тон ехээр зобожо ябаашье һаа, заатагүй эрдэм номдо хураха гэжэ шийдэшэһэн тула ехэ зориг гү, баатаршалга гаргажа, дунда хургуулия дүүргэһэн намтартай (4-дэхи выпускын шаби болоно).

Буряад Республикын арадай уран зохёолшо, буряад хэлэ ба литературын багша Бадма Шойдоковай шабинь байха үедөө уран зохёол бэшэхэ аргуудтай танилсаа. Эдэбхитэйгээр хабаадажа, ехэнхидээ энэ тэрэ хүнэй ажабайдал гү, хуби заяан тухай зураглалнууды бэшэдэг байһан.

Тэрэнээ хажуугаарнь үбгэд хүгшэдһөө онтохонууды бэшэжэ абадаг байһыень, багшань Бадма Шойдоков гэршэлэн бэшэһэн байдаг.

1958 ондо Буряадай багшанарай дээдэ хургуулийн буряад хэлэнэй таһагта хураһаяа ороһон. Удаань бэсынгээ муудаһан дээрэнэ һуралсалаа орхижо, нютагаа бусаһан. Урдандаа ехээр хүйтэ абаһан

үбшэниинь хүжэржэ, гуша гаран наһандаа хэбтэрийн болошоһон. Тиигээд хэды үбшэнишье һаа, хэбтэрийн болоошье һаа, шэн зориг харуулжа, үбшэнтээ тэмсэн, уран зохёолнууды бэшэхэ хэрэгтэ бүхы шадалаа гаргаха гэжэ шийдэһэн.

1974 ондо Утаата нютагта долоон жэлэй хургуули нээгдэхэдэнь, Фёдор Цыденович бэсынгээ нэгэ бага һайжархатай сасуу, багшанарай дуталдахада тус хургуулида хүдэлхэ үедөө дахинаа хүйтэ абажа, наһа бараһан байна.

Уран зохёолшо Фёдор Цыденович Цыденжаповай түрэнхөөр 85 жэлэй ойдо дашарамдуулан, Утаатын дунда хургуулида онлайн аргаар Захаамин аймагай хургуулинуудай дунда арга хэмжээ, февральин 25-да болохо. Хэды хүндэ үбшэндэ дарагдаад хэбтэнишье һаа, уран зохёолшо зохёолнууда мэндэ ябахандаа толилуулһан. Тиимэһээ Фёдор Цыденжаповые Буряадай «Островский» гэжэ дэмы нэрлээгүй юм.

Зохёолнуудынь уран хурса үгэнүүдээрээ, арад зоной ажабайдал дээрэ үндэһэлэн өөрсэ һонин орууды байгуулжа, арад

зонойнгоо зүрхэ сэдхэл доһолгожо шадаһан, уншахада тон ульгам, уншагшадые хүтэлөөд гү, дахуулаад ябашадаг гэжэ Бадма Шойдоков багшань тэмдэглэһэн байна.

1970 онһоо Фёдор Цыденжаповай зохёолнууд ном боложо хэблэгдээ:

«Сэсэн дархан» – онтохонуудай суглуулбари;

«Ангуушан» – расказуудай суглуулбари;

«Тэнгэрийн залиин» – туужа;

«Домтой эм» – шог сатирическэ расказууд;

«Үбэлжөөндөө байхадаа» – туужа.

Хүндэтэ багшанар,

үхибүүд!

Булта хабаадахыетнай

уринабди!

**Татьяна Цыбиковна
ДЫЛЫКОВА,
Утаатын дунда хургуулийн
буряад хэлэнэй ба
литературын багша**

Захааминай номой санда Мэлс Самбуевай нэрэ олгуулагдаха

Эдэ үдэрнүүдтэ Бурядай элитэ пост Мэлс Жамьянович Самбуевай түрэлнүүд Захааминай аймагай түбэй номой сан айлшалаа.

Эдэнэр булга сугларжа, мэдээжэ шүлэгшэн, сэтгүүлшэн Мэлс Самбуевай нэрэ тус түбэй номдо олгуулха гэхэн шиидхэбэри абажа, зүбшөөлөө үгэбэ. Энэнь тусхайта ёһоор дан-

салагдажа, Захааминай түбэй номой сангай захирал, Буряад Уласай Соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Лариса Николаевна Ардавада барюулагдаа.

Номой сангай бүхы мэр-

гэжэлтэд ехэ урматай.

«Саашадаа, иимэ нэрэ зэргэтэй боложо, ажал хэрэгнай бүри урагшатай, үндэр амжалтанууды туйлахамнай лабтай», – гэжэ тэмдэглэнэ.

Буряад Улас

САНАГА

...Үргэһэ зүүдэндээ минии хараһан
Ульгэрэй орон гүш? – ойлгожо яданам.
Сэлгээ Буряадтаа сууда гараһан
Сэлээн талааршни алхалан ябанам.
Булаг-нюдэндэш Байгал нуурай
Тунгалаг гүн, номин урасхал.
Омог дуундаш морин хуурай
Домог, элинсэгэй гэгээн дурасхал.
...Үлгы шамдаа юунһээш дуратай,
Үгы жаргалыеш оложо заяаһан,
Түүхэ намтарыеш түүрээһэн хурагтай
Түрүү хүбүүдтэйш нүхэсэн ябаа хэм.

Дурна зүгэй саһан болоод,
Дулаахан хасар дээрэш хайлаа хэм.
Урин налгай басагыеш золгоод,
Дуран зольешни дуудажал байгаа хэм.
Наһанайнгаа асуудалай харюу хэтэ
Нарата үглөөнэйш ерэхэдэ бэдэрээ хэм.
Газарай эрьесын түргэниеш нэгэтэ
Нажарайш үнгэрхэдэ, ойлгожо мэдэрээ хэм.
...Үргэһэ зүүдэндээ минии хараһан
Ульгэрэй орон гүш? – ойлгожо яданам.
Сэлгээ Буряадтаа сууда гараһан
Сэлээн талааршни алхалан ябанам.

Мэлс САМБУЕВ

АРЬЯА-БААЛАЯА залая!

*«Заяан холын аялга,
Захын аман*

Захаамин»

гэжэ түүрээхэн Захааминай заяатай хүргэн Дондог Улзытуевай ирагуу мүнүүдээр эхилэе.

Хүжэ ногоон тайгата заха холын Захааминай сэлгээ ехэ Санагын Булаг нютагай Номтоглой Улаан Зураада Заяа Хамбын заяагдаһаар, Дамба Хамбын хэлэгдэһээр Арьяа-Баала Бурханай – Жанрайсиг һахюуһанай 40 гаран метр үндэртэй (сасуулан хэлэхэдэ – 14 дабхартай байшан) уулын үбэртэ (уулын нюруугай 37 градус хэлтэгээдэ) баримал хүрэг тогтооходо бүгэдэ араднай хабаадажа байна гэжэ баяр баясхалантайгаар бүгэдэ уншагшадтаа дуулгая.

Арьяа-Баала бурхан һахюуһамнай хэрээр бүтээгдэжэ байна, оноото газартаа хэзээ заларуулагдахань бэ, хэзээ арамнайлагдаха юм, энэ ехэ буянта хэрэгтэ яжа хабаадахаб гэхэн асуудалнууд манда ерэжэл

байна. Энэ ехэ буянта ажалые эхилхэһэнь нааша Буян үйлэдэлгын «Нэгэдэл» жаса урагшална гэжэ уншагшадтаа мэдээсэе.

Энэ ушарһаа тобшохоноор ойлгуулжа үгэхыень «Нэгэдэл» жасын түрүүлэгшэ Солбон Будаевта манай сурбалжалагша хандаа:

– Солбон Дмитриевич, эдэ бүгэдэ буянта ажал Санагын, тиигээд Захааминай арад түмэн эхилээ гэжэ булта мэдэнэбди. Харин мүнөө, энэ ехэ туйлай ехэ ажал ганса захааминаархид хайшан гэжэ, хэрэ тухандань хүргэжэ шадахатнайб гэхэн асуудал гарана.

– Энэ ехэ буянта хэрэгтэмнай бүгэдэ арад хабаадана гэжэ тэмдэглэе. Эндэһээ удхатайгаар, зоригтойгоор нэрлэе: Арьяа-Баала бурханайнгаа хайн хайханаар оноото Улаан-Зурхайдаа залархынь тула олон түмэнэй хүсые энэрхы сэдхэлээр үйлэдэнэбди. Пүүлэй мэдээгээр «Буряад үнэндөө» соносоходомнай:

Улаан-Удын дэргэдэхи Доодо-Ивалгын сомоной Нуур-Сэлээн тосхоной Дашарабдан Батажабайн гудамжаар 7-дохи гэрэй үргэн ехэ талмайда Арьяа-Баалын бодо бэе бүтээгдээ. Тиигээд лэ, үбэлэй хүйтэншые һаа,

хэхэг хэхэгээрнь зөөхэ ашаанай машина-нууд дабаа дабшануудыс, орёо үргэн харгынуудыс дабажа, эгээл шухала, томо ехэ зүйлнүүдыень хүрэхэ газартань хүргэбэ. Энэ ехэл ажал бүтээжэ байһан «СМИТ» нэгэдэлэй дарга, манай аймагһаа Арадай Хуралай хунгамал Геннадий Доржиев болон Зэдын хунгамал Сергей Пашинскийдэ баяр баясхалангаа мэдүүлнэбди. Эдэл зоноймнай хүсөөр Арьяа-Баала бурханаймнай үндэһэн һуури хэб ёһоор зохёогдохонь. Энэ ехэ хэрэгтэмнай арга шадалаараа арад зомнай туһалжал байна. Хүдөөгэймнай зон – хони малаараа, хотымнай зон мүнгэ сангаараа туһалнад – эдэ жиндагуудаймнай нэрэ солонуудынь «Арьяа-Баалын «Тоосоной Алтан дансада» аржытар бэшэгдэхэ, хурал бүхэндэ аржытар уншагдаха гэжэ бүгэдэндэ һануулнабди. Угһаан удхалаад, ехэ ажал ябуулһандань бүгэдэ зондоо баяр баясхалангаа мэдүүлнэб.

«Олоной хүсэн – оёоргүй далай» гэжэ үнэн

даа. Ганса Бурядаймнай арад түмэн хабаадана бэшэ, харин дэлхэйн хаа-яанһаа туһаламжа ерэнэ. Сагаан харын үмэнэ Буряадта, Үбэр Байгалай хизаарта ажаһуудаг Шэнэхээнэй арад олоной зүгһөө Санжаешын Дашцырен Дугдамай Дулма хоёр 108598 түхэриг «Нэгэдэлдэ» дамжуулаа. Мүн баһа Шэнэхээндэ ажал ябуулжа байнабди гэжэ

мэдээсээ.

– Хүндэтэ Солбон Дмитриевич, эндэһээ эхилэн Арьяа-Баалын баримал хүрэг оноото газартань тогтоохо ажал хэрэгэй хэр зэргэ ябуулагдажа байһан тухай мандаа мэдээсэжэ байгыг гэжэ уряалнабди.

Булта бүгэдыетнай Сагаан һараар, Сагаалганаар!

Сэнгэ РИНЧИНОВ

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дээгүүр урладаг Зэдэ голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог. Сэсэн хаанай бэлэдхэл

(Үргэлжсэлэл)

Галсан ахалагша эмээл дээрээ оло дахин эрьелдэжэ, иишэ тиишээ хараад, зүүн тээшээ наранай мандаха зүг бария гэбэ. Содбо:

– Танайхяар болог. Гурбан нүхэдэй энэ үргэн талыс гаталжа ябатарнь, наранай мандаха зүгһөө эхи абаад, наранай шэнгэхэ зүг руу заахан горхон урдана. Галсан морёо байлгаад, энэ багахан горхон манай замыс хааба. Энэ үргэн талыс юундэ хүндэлэн урдаха байгаа юм? Гэдэргээ эрьсэжэ Сэхир голоо дахая. Зүб гэжэ, Шэмэрүүн дэмжэбэ. Энэ горхондо «Номтогол» гэжэ нэрэ үгэс. Содбо тон ханамжатай дэмжэбэ. Сэхир уһандаа хүрэжэ сээд: «Энэ дайдадаа ямар нэрэ үгэхэмнайб? – гэжэ Галсан һураба. Содбо энэ үргэн дайда хооһоор хабтайжа хээээдээшье байхагүй.

Сагай хүрэжэ сэрэхэдэ эндэ амидарха хүн зон бии болохо, тиимэһээ эндэ эблэрһэн зон өөһэдынгөө дураар нэрэ үгэнэд бээ. Галсан:

«Ехэ удхатай юумэ хэлэбэт, – гэжэ Содбыс магтаба. Содбо бэе бээ магтаад яахамнайб. Ерээдүйн юумэн тухай багсааха ёһотойбди. Сэхир уһаа дахаһаар ябатарнь, уһаниинь Зэдэ голтоёо ниилэшэбэ. Гурбан нүхэд ехэл юумэ бүтээжэ байһандал баярлабад.

– Эндэ хоноё, мори-домнай амараг, – гэжэ Галсан дуугарба. Галсанай морин үбдэһэн янзатай болошобо. Сайгаа шанажа, сэржэмээ үргөөд байхадаа, ахалагша Галсан энэ газарта юун гэжэ нэрэ үгэхэмнайб?

Содбо хүл дээрээ бо-

доод:

– Манай халха монголшууд хоёр голой ниилэһэн газарыс Бэлшэр гээд лэ нэрлэдэг. Тиимэһээ энэ газарта халха монголой ёһоор «Бэлшэр» гэжэ нэрэ үгэхэ ёһотойбди. Хоёр нүхэдынь энэ нэрыс дэмжэжэ: «Ухай, Ухай, Ухай» – гэжэ гурба дахин дабтажа үнэн болгобод. Галсан үглөөгүүр эртэ бодоод, зүүн зүг барижа ябая гэбэ. Юун харагдахааб, һонирхоё. Дабаа дабаад, буухадань сэхэшэг гол байба. Наранай мандаха тээшээ ябабад. Нилээн ута зам байха хэбэртэй. Галсанай морёо хотогор тээшэ за-

лаад, ошоходонь заахан горхон наранай мандаха зүгһөө гараад, наранай шэнгэхэ тээшэ шэглэжэ урдажа байба. Галсан энэ хадаа манай замыс хааһан хоёрдохи тэмдэг. Энэ үдэрһөө хойшо зүүн зүг тээшэ ябахаяа болие. Энэ горхоо дахаад ябая. Содбо энэ горхондоо «Шэбэртэ» гэжэ нэрэ үгэе. Хоёр нүхэд дэмжэбэ. Ябаһаар байтарынь горхон наран тээшэ нугаран урдажа Зэдэ голдо шудхаба.

Галсанай морин тэнхээгээ алдажа хоёр шэхэниинь доошоо һанжашаба. Галсанай нүхэдэй харахадань шара азаргань муудажал байба. Ахалагша энэ талмайда бууя. Шэмэрүүн Галсандаа хандажа эндэһээ Зэдэ голоо хүндэлэн гаража, наранай шэнгэхэ зүг барижа нютаг тээшээ зүглэе. Содбо тодожо абаад, би зүб гэхэ байнаб. Отогоо түхээрээд хоолоо баряад, Галсанай азаргадаа ошоһониинь, азарга яг лэ талиихын тэмдэгтэй болоод хэбтэнэ. Шара азаргам эндэл яһаа хаяба гээшэ. Теэд яахаб, юртэмсэ дэлхэйдэ болодог нэгэ үйлэ гээшэ. Үүр сайжа байхада, морёо ошожо харахадань амьяа табиһан,

бэень хүйтэн болошоһон байба. Содбо бодоод, халха монголшууд мориноо үхэхэдэ, хүнтэй адли хүдөөлдэг юм, шара азаргаяа тиигэжэ хүдөөлэе. Хутагаа хурсадхагты, арһыень үбшэжэ хатаас, толгойень амаргалаарань һалгаажэ, тархиин үргэнһөөн һалгаажэ, толгойгын сохоһоон һалгаажэ, хоншоорынь шанаад, яһыень сэбэрлээд, хатаһан модондо үлгөөд ябая. Та хоёр азаргаяа үбшэгты, би һүүлһээн хилгааһа ходољо абаад, алда болохо ооһор гүрэхэм, толгойень уяхаяа. Содбын хэлэһээр бүхы юумэн бүтэбэ. Наран дээрэ гараба, аляаһа, шумуулнууд шииганалдана. Хэрээ шубууд хааглалдана, Шэмэрүүн энэ хэрээ шубуудһаа мухай шубууд үгы, зааханшье улаан юумэ харааһаа, сугларангүй байжа шададаггүй шубууд. Содбо тодожо абаад: «Хэрээ шубуунһаа сэсэн шубуун дэлхэйдэ үгы, харашье һаа һайхан сагаан һанаатай, олоһон хараһан юумэсэ бултаараа хубаажэ эдие гэжэ бултанаа урижа, хаагладаг шубууд. Хара шубууд олоороо суглараад, үхэһэн амитанай мяхыс

яһанһаань һалгаажэ эдеед, яһын сэбэрлээд хаяхадаа, тойроод байһан байгааһа ямар арюун сэбэр болгоноб».

Байгааһа ухаантай ха юм. Хирээ шубуудыс холоһоо олон шубууд сооһоо бэе бэеэ харахадань эли байхын тула елэгэр хара зүһэтэй болгоһон юумэл даа. Энээниис бидэ багаар ойлгодог гээшэбди. Шэмэрүүн ойлгооб, ухаатай болооб гэжэ дуугараад Содбын мүрэ дээрэ гараа табиба. Мориной толгой хатаһан хохюур модондой гэшүүһэндэ бүхөөр уяба. Ашаагаа моридтоо ашаад мордобод. Галсан дуугүй зээрдэ азаргадаа мордобо. Ябаха зүг тээшээ ошожо ябатырын моринын гэдэргээ таталдаад ябажа үгэбэгүйд. Содбо: «Ойлгооб. Намайе дахагты гээд, шара азаргынгаа толгой үлгэһэн хатаһан хохюур модыс гурба дахин нара зүб тойробод». Содбо дүрөө дээрээ бодоод, энэ һайхан газарыс шиниингээ нэрээр нэрлэжэ «Шара-Азарга» гэжэ нэрлэбэбди. Энэ дэлхэйн байгаал сагта «Шара-Азарга» нэрэшни мүнхэ байха.

(Үргэлжлэһэнь удаадахи дугаарта)

Миний нютаг

Баян хангайн хүжэ ногоон хадаар хүрээлээтэй дэбисхэр дээрэ хүлөө шоройдожо эрэ болоһон. Эхын үлгын дуун соо байгаалиин арюухан агаараар амилжа, арюун сэбэр аршаанһаан хүртэжэ ябахандаа, хүсэ шадал үгэдэг ба хада уулымнай эзэд элшэ туяагаараа жэгнэдэг юм.

Үндэр ехэ суу домогтой Уран-Дүшэһөө эхисэ абаһан Зэдэ эжын үнгэ бүриин сэсэгүүдээр эрьсень шэмэглээ жэмэсүүдээр эдэшүүлжэ халбаруулан голые уруудан, тураг ангуудые ундалжа, саб сагаахан тунгалаг арюухан Сэхир уһантай ниилэжэ урладаг. Арюухан зунай хүхын дуун соо алтан гургалдайн жэнгирээн соо үнгэ бүриин шубуудай хүгжэм доро намарай һэрюухэн үедэ бугын урамдаан соо, гурбан голлой уулзуурһаа дорохоно Ёнгорбой нютаг оршодог.

Анха түрүүн Түнхэнэй Ёнгоргой нютагай зон ажаһуужа байһан түүхэтэй юм. Энэ нютагай нэрээр нэрлэһэн юм. Орос гүрэнэй хилэ табигдахаһаа 120 жэлэй урдахана хүхэ мүнхэ тэнгэриһээ буудалтай Бурхан баабай Шаргай ноёной долоон ехэ бөө

хүбүүд, һамгадыншые ехэ удаган болоһон хүнүүд ерэһэн намтартай юм. Урид ажаһуужа байһан улад зон ехэ ядарал, бэрхэшээл үзэжэ, ядархадаа эдэ хүбүүдые урижа асарһан юм. Долоон хүбүүд энэ ядаралын диилэжэ, ядахандаа Бурхан дэрынгээ эбиие залажа асаржа, хуу муу юумыень даража, тэгшэ номгон болгоһон түүхэтэй юм. Бурхан дэрымнай төөби наһатай болоод ябахандаа Хоймор нютагтаа ошожо шадахагүй гэжэ, эндээ аша гушанараа харалсажа ябахаб гэһэн юм. Энэ Ёнгорбойнгоо аршаанай эзэн боложо, ехэ дээдын шүтөөнтэй газар болоһон юм. Долоон хүбүүдэй ехэ юумэниингөө хойшоо татагдахадань, булгаа нютагаа ябаһан юм. Эндэ ерэхэһэн урид Долоон модондо ехэ үргэл хэжэ, Долоон модон гэжэ мүнөөшые бии юм. Ондоо улад дүхэжэ ошодоггүй ехэ хатуу газар юм. Энэ нютагтаа ерэжэ, хүхэ мүнхэ тэнгэриһээ заяатай хадаа, үндэр хадын эзэд боложо һууһан намтартай юм. Баруун үндэр хүбшэ дайдамнай хүршэ Монгол ороной хилэ зубшаад байдаг юм. Зунай һайхан сагта

хүн зомнай малаа асаржа зуһадаг. Үндэр газар хадаа зунай халуунда һэрюухэн шанартай юм. Мал, адуун ехэ һайн таргалжа, мяханииншые амтатай шэмэ-тэйень гайхамаар юм.

Элэнхэн уһаниинь Монгол дайда тээшэ урладаг. Монголһоо ехэ олон зэбэ, хадаринууд үгсэжэ ерэжэ, майн эхээр энэ горхоной харьяада инаг дуранай наада хэжэ наададаг юм. Хүнэй хаража баймаар ехэ гоёор уһые сэсэрүүлжэ, зурыса наадажа байхань нюдэнэй хужар юм.

Энэ үндэр газарта зарим сэсэгүүд жэлдээ сэсэглэдэггүй, гурбан жэл болоһон хойно сэсэглэдэг юм. Зунай түлэг дунда бадма-лөнхобо сэсэглэжэ, энэ дайдыемнай ягаахан толоороо шэмэглэжэ, хүнэй зүрхэ сэдхэл баясуулмаар харагдадаг юм. Энэ хүбшэдэмнай дүрбэн нуур бии юм. Эгээ томониинь Банхын нуур юм. Август һарын эхээр нуурай оёорто шара сэсэг сэсэглэдэг. Энэ сэсэгыень хандагай ерэжэ эдидэг юм. Энэ сэсэгын амталаад үзэхэдэ, гашуун гээшэнь хэлэ амадарбагануулмаар юм. Хойто хүбшэдэ намагтай газарта эм домтой халуун үбһэн

ургадаг. Сэсэглэхэдэнь танихаш гурбан сэсэгтэй юм. Энэ үндэр газартамнай хүхэ даалин мэтэ нэрһэн ургадаг. Зарим дулаан жэлдэ добо уулаар хүнэй халтиржа унамаар, алирһан эдэсшэхэдэ улайжа харагдадаг юм. Нэгэ захиһаан түүхэш даа. Барьял адха шулуутай газарта үндэр эшэтэй горхо зайжа, ябаган үхэр нюдэн ургадаг. Голдо зэдэгэнэ, улаагана ургаж, хүн зон түүдэг юм. Нарһатын дабаанһаа хойшо Намтулбодитха гэжэ эм домтой хасууриин хадхууртай адли аад, хэбтэмэл ургамал бии юм. Ехэ үсөөхэнөөр ургакын хараа һэм. Даб гэһэн хүн танихашье үгы, нэрыень мэдэхэгүй юм.

Баян даа хангай дайдамнай хүнэй сэдхэл баясуулха, ухаа гэгээрүүлхэ шэдитэй. Тиимэһээ гол горхонуудынь бузарлангүй хамгаалха, саашадаа һалбаран хүгжэжэ байхыень харахадаа, шэхэнэй шэмэг, нюдэнэй хужар болоно ха юм. Барагдашагүй нюуса дараантай юм минии нюотаг. Манай нюотагта хорюултай тусхай газарнууд ехэ олон юм. Ургамалнууд, шубуу шонхор, ан амитадаа наринаар хамгаалха, нангин газарнуудтаа ёһо гуримаарнь хандажа, аршалжа ябаха хүн зоной уялга ха юм. Хангайн дэбисхэр дээрэ һууһан зон

энэ баялигаа гамнан, һайн һайхан сэдхэлэйнгээ хүбшэргэй хүдэлгэн, шэдитэ үгэнүүдээр домоглон дурдажа ябадаг байгаа.

Ёнгорбойн аршаанай арюун тунгалаг халуун уһан бэе махабадта туһатай зүйлнүүдээрэ ехэ баян юм. Минеральна зүйлнүүдээрэ иимэ баян аршаан байгаалида тон хомор үзэгдэдэг. Энэ аршаанай хүсэд шэнжэлэгдээгүй юм. Аршаанай арюун тунгалаг уһан, үзэсхэлэн гоё байгаали, набша намаа, үнгэ бүриин сэсэгээр хангалтаһан сэбэр агаар, хүжэ ногоон хадануудтай, аршаанай горхоной суурян эмшэлгэдэ нүлөөлхэ тусхай үүргэнүүдэй. Зам дээрэ олон аршаанһаа хүртэхэдэ, эдэ бүгэдэ амаржа байһан хүнүүдэй уушха, хоолойн, бөөриин, эльгэнэй, нюдэнэй, яһанай үбшэнүүдые эмшэлхэдэ аргагүй ехэ туһатай юм. Энэ аршаанда архи абажа гарадаггүй. Ехэ хатуу, нарин сэбэрээр бэе абажа ябаха ёһотой.

Иимэ һайхан нюотагта түрэн урма баяртай, соло дуутай, түгэс бэлигээр далижаһан хүбүүд, басагадтай минии нюотаг юм. Түрэн баян тоонтодоо хүүхэн нүхэртөө ерэжэ, сүү сайгаа, зөөхэй, үнгэ бүриин шэхэр үргэжэ баясуулха гэшэ, хүн бүхэнэй заншал юм.

Муу юумыеш дэгдээхэ, хүсэ шадал ба элшэ хүсэ үгэдэг юм. Энэ газартаа үхибүүдээрэ ерэжэ, үни удаан зугаалдажа, эдеэлжэ, хүльбэрөөд бодоходош, нэгэл жэгтэй һонин юм. Бэе юумэншни хүнгэн болошоһон шэнги болошодог юм. Энэл даа эхэ эсэгым тоонто, хүйһөөрөө холбоотой ха юм биибди.

Хүн бүхэн хадынгаа эзэдтэ доро дохин мүргэжэ ерэхэдэ, аршаан булаг мэтэ бурьялжа, хоймоороо сэсэглэжэ, урдуураа гараһан зоншье хүндэлжэ, арад зонойнгоо алтан үрээлэй дээжые шагнажа ябахадаа ехэ буян үршөөлтэй юм. Нарай багаһаан түрэл дайдынгаа үзэмжэ соо нюотагынгаа шарай хаража ябахадаш, үзэлэй гоёор харагдахадань хэды гоё гээшэб даа.

Энэл даа эльгэ зөөлэхэн үлгын дуутай, эхэ абын үршөөһэн, элинсэг хулинсагайм мүнхэ тоонто эрдэнээр толоршо, һара наринай туяа соо долоон үнгын һолонгоор толоршол байгал даа.

Баян хангайн үргэмжэ соо бугын дуунай аялгаар шэмэглэгдэһэн, алдар суутай аршаанта нюотагни Ёнгорбой.

Зүрхэ сэдхэл соомнай хэтэ мүнхэдөө үлэжэ, субад эрдэнээр зэлэ татаһан минии нюотаг.

«Дүрбэн бэрхэдэ» хабаадахая Бурядай ажаһуугшад уригдана

Мэргэн бодолтой залуушуулай урилдаан

2021 оной 2 нарын 13-аа аймаг, нютаг хоорондын урилдаан «Буряад-ФМ» радиогой долги дээрэ «Дүрбэн бэрхэ» наадан үнгэрхэ. Тус хэмжээ ябуулга зохёон байгуулагша:

«Буряад-ФМ» радиосубаг

Урилдаанай гол зорилго:

1) 1990 онуудта эхилхэн хэргээлгэ, хүгжөөлгэ.

2) Эхэ хэлээ үзэхэ, хүгжөөхэ оршом дэлгэрүүлгэ, үргэдхэлгэ. Эхэ хэлэндээ хүндэтэй хандаса хүмүүжэлгэ.

3) Арадайнгаа үри

хүүгэдэй хүмүүжүүлгын (этнопедагогикын) ёһо гуримуудтай танилсуулха, түүхэ заншалаа гүнзэгыгөөр сэгнүүлжэ хургаха;

Урилдаа үнгэргэлгын болзор ба гуримууд:

2021 оной 2 нарын 13-аа аймаг, нютаг хоорондын урилдаан «Буряад-ФМ» радиогой долги дээрэ үнгэрхэ.

Наадан дүрбэн шатааа бүридэхэ, шата бүхэн 2-2 даабаритай байха.

Бүлэгүүдэй даабарида 1-һээ 10 хүрэтэр оноо табигдаха.

Шата бүхэнэй удаа оноонууд соносхогдохо.

Үгтэһэн саг баримталга оноо табилгада нүлөөлхэ.

Бүлэгүүдэй бүридэл:

1) Нютаг бүхэнһөө 18-30 наһанай 2-2 хүн бүлэгтэ орохо.

Нааданай дүн гаргалга

<https://buriadnews.com>

сайтаа хэрэглэхэ статьянууд:

Би буряад-монгол хүн гээшэб!

Буряад-монголшууд бүгэдэ ниитын юртэмсэдэ

Буряад хүнэй ёһо гурим тухай (Я. Ивахиновагай, С. Цыбиковагай, Л. Линховаиной, Ц-Е. Цыреновагай, Т. Менжигшин статьянууд).

Буряад Улас

БУРЯАД-ОРОД ТОЛИ

амисхалай дыхательный; амисхалай органууд дыхательные органы.

амисхалха дышать.

амитай живой, одушевлённый.

амитан (мн. амитад) 1) живое существо; животное; тварь *уст.*: тэндэ нэгэш амитан байбагүй там не было ни души; 2) редко человек; амитан зон, зон амитан.

амитанай животный.

амнисти амнистия.

амнистилха амнистировать.

амсаха 1) пробовать, отвеживать, вкушать; хоол амсаха отвеживать пищу; 2) *перен.* нести ответственность за что-л.: гэмээ (или зэмээ) амсаха нести наказание, отвечать за преступление.

амсуулха *допуст.* от амсаха.

амтагүй невкусный, безвкусный.

амталалсаха *совм.* от амталха вместе пробовать (или отвеживать).

С.М. БАБУШКИН «Буряад-ород толи»

Редакцин хаяг:
671950, Буряад Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.

Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.

Хэһэг 300.

Индекс 59901.

Эмхидхэн байгуулагша:
Захааминай аймагай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудые заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.

Телефон, факс,
ород газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-54
буряад газетын редакторай: 4-30-37
бухгалтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ хахад хуулаһан хэмжээтэй.
Толилогонуудта үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, нютагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудыһа харюусалгатай.
Редакцин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.